

Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili

Censuses in the Ottoman Period and Analysis of These Censuses

Mehmet Güneş*

Özet

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren özellikle vergi mükellefi olan ve askerlik çağında bulunan insanları tespit etmek amacıyla nüfus sayımları yapıldı. Bu gayelerle yürütülen sayım işlemleri, dönemlere ve hazırlanış amaçlarına göre bazı farklı özellikler arz etmektedir. İlk zamanlarda tımar sistemiyle bağlantılı olarak ülkedeki vergi potansiyelini görmek üzere tahrirler yapıldı ve bu çalışmalar sonucunda defterler düzenlendi. Tımar sistemi önemini kaybedince tahrir işlemleri, avarız sayımları şeklinde icra edilmeye başlandı ve sayımlar 18. yüzyıl boyunca bu şekilde devam etti. 19. yüzyıldaki yeni gelişmelerle birlikte sayım işlemlerinin mahiyeti de değişmeye başladı. Bu bağlamda ilk olarak 1828-29 yıllarında bir nüfus sayımı yapıldıysa da savaş nedeniyle tamamlanamadı. Bunun ardından 1830-31'de genel bir nüfus sayımı yoluyla ülkedeki erkek nüfus belirlenmeye çalışıldı. Bu sayımlardan sonra ülkede düzenli bir şekilde nüfus yoklaması yapıldı ve hazırlanan defterler merkeze gönderildi. Bunun yanı sıra bazı dönemlerde halkın nüfusunu ve mal varlığını görmek üzere sayımlar da icra edildi. İfade edilen hususlarla ilgili olan bu makale, Osmanlı döneminin nüfus sayımlarını, bu sayımlar neticesinde hazırlanan ve günümüze kadar da muhafaza edilen defterleri tetkik etmekte; günümüzde söz konusu defterleri barındıran kurumları, defterlerin sayısını ve belli başlı özelliklerini açıklamakta; ayrıca sayımlarla ilgili farklı türden kayıtları derli toplu bir şekilde ortaya koymaktadır. Neticede bu çalışma, tahrir ve nüfus defterlerini özellikle de 19. yüzyıla ait nüfus kayıtlarını izah etmek suretiyle araştırmacılara bir rehber olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tahrir, Nüfus, Nüfus sayımı, Nüfus defteri, Temettu.

Abstract

Since first periods of The Ottoman State, censuses had been made especially to determine people responsible for tax and in military age. Censuses handled in these purposes shows different features according to periods and preparation aims. At first times, registers were made to see current tax potential in the country related to fief system and books were organized in result of these works. Register works were started to be exercised as avariz counts when fief system lost its importance and counts continued in that way during 18. century. Forms of count works started to change with new improvements in 19. century. In this connection although a census was made at first in years of 1828-29, it wasn't completed because of war. Hereafter male population in the country was tried to be determined by a general census in 1830-31. Polling was exercised in the country regularly after these censuses and prepared books were sent to the center. Furthermore in some periods, censuses were performed to see population and wealth of people. This article about mentioned subjects, examines last censuses of the Ottoman period, the books prepared

* Dr., Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul, E-mail: mhmgunes@gmail.com.

Gaz

Akademik
Bakış
221
Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

in result of these censuses and preserved until today; explains the foundations housing mentioned books today, numbers and certain features of books; also exhibits different kinds of records related to censuses orderly. Eventually this work aims to be guide for researchers, explaining register and census books and especially population records of 19. century.

Key words: Register, Population, Census, Population registry, Income registers.

Giriş

Bir siyasi otorite yeri geldiğinde yönettiği ülkenin idari, iktisadi ve askeri yapısını düzenlemek ya da mevcut düzeni daha sağlıklı bir şekilde yürütmek gayesiyle halkın nüfus miktarını ve bu nüfusun özelliklerini tespit etme ihtiyacı duyar ve bu sebeple nüfus sayım çalışmaları yürütebilir. Bu cümleden olarak Osmanlı idarecileri de klasik diye adlandırılan dönemden itibaren tebaanın durumunu görmek, devletin mali ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak ve buradan yola çıkarak halkın ekonomik düzeyini ve askerliğe elverişli kişi miktarını belirlemek için çeşitli nüfus ve mal sayımı çalışmaları yaptılar.

Önceleri tahrirler şeklinde sürdürülen bu çalışmalar, zamanla hem dünyadaki hem de Osmanlı'daki ekonomik ve askeri gelişmelerin bir neticesi olarak değişime uğradı ve 19. yüzyılda yeni bir şekil almaya başladı. Bu noktada, yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakiben meydana gelen yeni koşullar içerisinde vergi ve askerlik için müsait nüfusu görmek üzere öncelikle 1828-29 döneminde bir sayım yapılmaya başlandı. Rusya ile savaş durumu ortaya çıkınca bu sayım tamamlanamadıysa da savaşın ardından ülke genelinde 1830-31 döneminde yeni bir sayım daha yapıldı. Ayrıca bu sayımların ardından hazırlanan defterleri incelemek ve muhafaza etmek üzere devlet merkezinde Ceride Nezareti ve bunun bir uzantısı olarak taşrada defter nazırlıkları teşkil edildi.

19. yüzyıldaki sayımlardan sonra teşkil edilen defter nazırlıkları vasıtasıyla taşradaki nüfusun düzenli olarak kayda geçirilip devlet merkezine gönderilmesi uygun görüldü. Bu bağlamda ülke genelinde nüfus yoklama defterleri hazırlanarak belirli aralıklarla merkeze iletildi. Bunun dışında belli dönemlerde genel ve bölgesel nüfus ve mal varlığı sayımları da yapıldı. Bahsedilen sayım çalışmalarının gayesi, genel itibarıyla vergi ve askerlik durumunun tespiti şeklinde tezahür etti. Bu kayıtlar, devletin sonuna dek merkezde muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşabildi.

Osmanlı döneminin hem merkezde hem de taşrada bulunan nüfus miktarını tespit etmek ve bunun yanı sıra halkın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını analiz etmek üzere günümüzde birçok tez, akademik kitap ve makale hazırlanmaktadır. Bu amaçla farklı dönemlere ait çeşitli kaynaklar taranırken, aynı zamanda nüfus kayıtları da önemli ölçüde ele alınmaktadır. Nitekim nüfus kayıtlarını içeren materyaller, sadece şahısların isimlerini vermekle kalmamakta, ayrıca söz konusu bölgedeki insanların etnik kimliklerini ve mal varlıklarını da

Görüş

Akademik
Bakış

222

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

ortaya koymaktadır. Bunun dışında şahıslar için kullanılan lakaplar ile sosyal ve iktisadi anlamlar içeren sıfatlar, söz konusu dönem içerisinde ve ele alınan bölge dâhilinde var olan kültürel yapıya dair araştırmacılara fikir vermektedir. Durum böyle olunca, araştırmacıların işini kolaylaştırmak gayesiyle, yukarıda bahsedilen özelliklere sahip kaynaklar hakkında genel hatlarıyla da olsa rehber niteliğinde bir çalışma ortaya koymak büyük önem arz etmektedir.

Bu gayeye istinaden aşağıda nüfus kayıtları ve bu kayıtların özellikleri ortaya konulmaktadır. Bu makalede hassaten 19. yüzyılda yapılan sayım işlemleri ve bu sayımlar sonucu tutulan defterler izah edilmekte ise de konunun tarihi arka planını göstermek ve gelinen yol hakkında bir fikir vermek üzere klasik dönemin tahrir ve avarız sayımları hakkında da bazı genel bilgiler verilmektedir. Defterlerin ait oldukları tarihler ile defter sayıları hakkında Osmanlı Arşiv Rehberi'nde verilen bilgiler ile defterlerin dâhil oldukları kataloglardaki veriler arasında bazı farklar olduğu için bu konularda açıklama yapılırken hem arşiv rehberi hem de bizzat söz konusu defterlerin katalogları incelenerek karşılaştırmalı bilgiler verildi. Metin içerisinde belirtilmekle beraber burada da ifade edilmelidir ki bu defterlerin tarihleri ve sayıları hakkında kataloglardaki bilgileri esas almak daha sağlıklı olacaktır. Bahsi geçen kataloglar (Basımı 2005-2011), Osmanlı Arşivi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Ayrıca arşivdeki bilgisayarlarda da katalog bilgisi verilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımlarının İlk Örnekleri Tahrirler

Osmanlı döneminde nüfus sayımları denilebilecek ilk çalışmalar, tahrir şeklinde kendini göstermektedir. Bu tahrirler, öncelikli olarak ülkede mevcut vergi durumu ile vergi mükellef sayısını belirlemek amacıyla yapıldı. Geçmiş çok eskiye, Osmanlı'nın ilk dönemlerine kadar uzanan tahrirler, tımar sistemiyle bağlantılı olarak yürütüldüğü için sistemin uygulandığı yerlerde tahrir icra edilirken uygulanmadığı yerlerde ise icra edilmezdi. Tahrirler, emin denilen bir kişi ile kâtip tarafından yapılır, bölgedeki kadılar da bu görevlilere yardım etmekle mükellef olurlardı. Tahrir bittikten sonra ilgili kayıtlar temize çekilir, hazırlanan defterlerin biri defterhanede tutulurken diğeri de bölgenin beylerbeyine gönderilirdi.¹ Ne var ki zamanla tımar sistemi önem kaybedince geniş çaplı tahrir faaliyetleri de terk edilmeye başlandı. 17. yüzyıldan itibaren avarız vergisinin düzenli hale gelmesiyle birlikte bu vergiden sorumlu olan halkın tespiti işi de kadılar ile yerel idarecilere bırakıldı; kadıların nezaretinde avarız tahrir defterleri hazırlanarak merkeze gönderildi. Bu şekilde avarız sayımları, 18. yüzyıl boyunca icra edilmeye devam etti.² Avarız ve cizye sayımları neticesinde mufassal ve icmal defterler düzenlendi. Mufassal defterlerde asker ve

1 Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV. İA. IXL*, İstanbul 2010, s. 426, 427.

2 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 328.

Gazi

Akademik
Bakış
223
Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

ulema kesimiyle reaya ayrı ayrı yazıldı. Bunun dışında şahısların meslekleri ile muafiyet durumları da kayda geçirildi.³

Tahrir Defterlerinin Özellikleri

Klasik dönemde verginin tespiti amacıyla düzenlenen tahrir defterlerinde (Osmanlı Arşivi kataloglarında, Tapu Tahrir Defterleri) kişilerin isimleri, statüleri, alınan vergilerin cinsi ve miktarı, toprağın tasarruf şekli ile mülkiyet ve vakıf sistemi kaydedilirdi. Defterlerde şehir halkı, mahalle biriminin altına yazılır; ayrıca kişiler, birbirleriyle yakınlıkları nispetinde yan yana gösterilirdi. Evli hane reisi ile onun erkek çocukları, kendi isimleri ve babalarının isimleriyle verilir, belirleyici bazı özellikleri ile statüleri de bu isimlerin yanında belirtilirdi. Vergiye tâbi, hür ve sağlıklı kişiler defterlere kaydedildiği için köle menşeli kişiler ancak azat edildikleri ya da hür oldukları zaman yazılırlardı. Bunun dışında sakat, hasta ve yaşlı kimseler de vergiden muaf olmaları sebebiyle kayda geçirilirdi. Bir yerde gayrimüslimler mevcutsa bunlar genellikle defterde ayrı başlıklar halinde gösterilirdi.⁴

Tahrir defterleri, kullanım amacına göre farklı şekillerde düzenlenirdi. Bunlardan biri olan mufassal tahrir defterlerinin başında genellikle bir mukadime ve kanunname, son klasik tahrir defterlerinin başında ise fihrist bulunur, bundan sonra sancağın merkez kazasından başlanarak kaza, nahiye ve köyler sıralanır; bölgedeki çeşitli mekânlar ile yetişkin erkeklerin bilgileri, vergiden muaf kesimler ile hane sahibi dul kadınlar kayda geçirilirdi. Tahrir defterlerinin diğer bir türü olan icmal (özet) defterlerde ise özellikle dirlik sahiplerinin isimleri ile gelir toplamları verilir. Bu iki temel defter türünün dışında, yine tahrir işlemleri neticesinde hazırlanan bir kayıt türü de evkaf defterleriydi. Bu defterler, özellikle vakıf olarak ayrılmış yerler hakkında önemli bilgiler içermektedir.⁵

Mufassal ve icmal defterlerinin birbiriyle bazı ilişkileri vardı. Mufassal defterler, tımar sisteminin kademelerine dair ayrıntılı bilgiler içerirken bu defterlerin toplu sonuçlarını kapsamak üzere hazırlanan icmal defterleri ise pratik kullanım amacını taşırdı. Mufassal defterler, icmallerin aslını oluştursa da bazen yapılacak yeni tahrirlerde icmallere, tımarla ilgili konularda esas alınır; bu haliyle de mufassal defterlerin hazırlanmasına yardımcı olurdu. Bunun dışında mufassal defterlerin düzenlenmesiyle oluşturulan ve merkezde kullanılmak için hazırlanan muhasebe icmalleri de vardı ki bunlar, mufassal-icmal şeklinde ifade edilebilir.⁶

Tahrir defterleri, yazı türü itibarıyla de çeşitlilik arz etmektedirler. Bu defterler önceleri tevki' hattıyla yazılırken II. Bayezid zamanından itibaren bun-

3 M. Öz, *a.g.m.*, s. 429.

4 F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 326, 330-332.

5 M. Öz, *a.g.m.*, s. 427, 428.

6 F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 317, 318.

lara siyakat yazısı hâkim olmaya başladı. Defterlerdeki terim, ölçü ve tartı birimleri de yerine göre farklılıklar göstermektedir.⁷

Esasen mali ve askeri amaçla yapılan tahrirlere, nüfus sayımı denilemez. Nitekim kayıtlarda hane reisi olarak belirtilen kişi aslında belli bir yaşın üstünde, eli silah tutan ve vergi mükellefi olan bireydi. Bu hanede eş ve çocuklar da vardı ve bunların sayısı bölgeye ve sosyal yapıya göre değişiklik arz ederdi. Yine de tahrir defterleri çok yönlü olarak incelendiği zaman bir bölgenin nüfusu hakkında tahmini bilgiler ortaya konulabilir. Nüfusu tespit noktasındaki bu eksiklerine rağmen tahrir defterlerinden yola çıkılarak döneme dair önemli verilere ulaşmak mümkündür.⁸ Neticede bugünkü manasıyla sayım niteliği taşımayan tahrirlerin özellikleri anakronizm içine düşülmeden ele alınmalı ve bu defterlerin genel ve özel maksadı ve mantığı iyi bilinmelidir.⁹

Tahrir Defterlerinin Bulunduğu Yerler ve Defter Sayıları

Günümüzde farklı kurumların bünyesinde ve muhtelif katalogların içerisinde bulunan bu defterlerin muhafaza edildiği yerlerden birisi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Bu arşivde 981 numaralı katalog dâhilinde "Tapu Tahrir Defterleri" olarak adlandırılan ve "TT.d." şeklinde kısaltması yapılan defter grubunun analitik envanteri (defterin içeriği hakkında bilgi) mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'nde, TT.d. dahilindeki defterlerin 1.110 adet olduğu; defterhane de muhafaza edilen tahrir defterleri 1086 adet ise de mükerrer olanlarla birlikte bu sayının 1.100'e kadar ulaştığı ifade edilmektedir. Lakin rehberde bu bilgiler verilirken, tahrir defterlerine ait 981 numaralı katalogta ise defter sayısının daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Burada ve bundan sonra nüfus defterleri hakkında yeri geldikçe açıklanacağı üzere arşiv rehberi ile defter kataloglarında verilen bilgiler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bu durumda araştırma yaparken genel itibarıyla rehberi değil, ilgili kataloğu ve bunun da ötesinde bilgisayar ortamına aktarılan verileri temel almak daha doğru olacaktır. Ayrıca defter sayısı ile tarih konusunda kesin bir yargı ortaya koymadan önce bizzat defterleri incelemek faydalı olacaktır.

Bu defter grubunun yanı sıra arşiv rehberinde de belirtildiği üzere 979 numaralı katalogta "Bab-ı Asafi Defterhane-i Âmire" adı altında ve "A.DFE" kısaltması ile gösterilen fon içerisinde geneli parçalar halinde olan tahrir kayıtları bulunmaktadır. Buraya kadar izah edilen iki temel fon dışında Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu içerisinde de tahrir defterleri mevcuttur. Osmanlı Arşivi'nin dışında, Ankara'da Tapu Kadastro Arşivi'nde de tahrir defterleri var-

7 M. Öz, *a.g.m.*, s. 428.

8 Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş Ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, Eskişehir 1989, s. 236, 239.

9 Ahmet Güneş, "Osmanlı Tahrir Defterleri ve Bunların Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 150, Haziran 2004, s. 18, 19.

Gazi

dır. Bununla birlikte Tapu Kadastro Arşivi'ndeki tahrir defterlerinin fotokopileri çekilerek Osmanlı Arşivi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.¹⁰

Bahsi geçen bu kurumlar ile kataloglar dışında İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasında da mufassal, icmal ve evkaf defterleri şeklinde tahrir kayıtları vardır.¹¹

Osmanlı'da Nüfus Sayımları ve Yoklamaları

Klasik dönemdeki tahrir ve avarız sayımlarından sonra Osmanlı'da modern manada ilk nüfus sayımı, yeniçeriliğin 1826'da kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni durum içerisinde 1828-29 tarihinde icra edildi. Ancak bu sayım, Rusya ile yapılan 1828-29 savaşı sebebiyle tüm ülkede uygulanamadı.¹² Savaşın bitmesi üzerine 1830-31 yılları içerisinde sayım işlemleri yeniden başlatıldı. Bu sayımlarda bir yaşından yüz yaşına kadar Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusu sayılmaya çalışıldı. Nitekim söz konusu sayımların amacı, ülkedeki askerlik ve vergi mükellefiyetini tespit etmektir. Sayımlar sırasında Müslüman ve gayrimüslim nüfus ayrı defterlere yazılırken şahısların yerli ve yabancı olma durumları da gösterildi. Bunların isim, şöhret ve durumları kayda geçirilirken on dört yaşından kırk yaşına kadar olup askerliğe elverişli bulunan kişiler için ayrıca "mim" işareti konuldu.¹³

Askeri ve iktisadi potansiyelin tespiti gayesinin bir neticesi olarak Müslüman nüfus genel itibarıyla matluba muvafık (isteğe uygun) ve matluba gayri muvafık (isteğe uygun değil) şeklinde iki kısma ayrıldı. Bununla da yetinilmeyerek ayrıca isteğe uygun olmayan kısımdaki kişiler için yaşlı, küçük, sakat gibi tanımlamalar da yapıldı. Bazı yerlerde Müslümanlar için yaş sınıflandırması yapılarak bir yaşından on altı yaşına kadar olanlar, on altı yaşından kırk yaşına kadar olanlar ve kırk yaş üzerinde bulunanlar diye üç kategori halinde ayırım yapma yoluna gidildi. Gayrimüslimler (reaya) de cizyeye müstahak olan ve cizyeye müstahak olmayan şeklinde iki kısma ayrılarak sayıma tabi tutuldular. Cizyeye müstahak olanlar ödeyecekleri cizye oranına göre "âla, evsat, edna" ifadeleriyle ortaya konulurken müstahak olmayan kişiler için ise "ihtiyar, amelmande" tabirleri kullanıldı.¹⁴

10 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Hazırlayan Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Basımevi, Ankara 2010, s. 99-100. Osmanlı Arşivi'nde araştırmacıların hizmetine sunulan bu katalogları, bilgisayar ortamında takip etmek de mümkündür.

11 M. Öz, *a.g.m.*, s. 428.

12 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 62. O zamana kadar böyle bir nüfus sayımı yapılmadığı için ilk etapta halka çirkin görünmemek gayesiyle sayımları yapmak üzere şer'i memurlardan istifade edildi (*Ahmed Lütfi, Tarih-i Ahmed Lütfi*, III, *Matabaa-i Âmiri*, 1292, s. 142).

13 Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 81, 83, 86, 87.

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1843, s. 18, 19.

Gör

Nüfus sayımı konusunda yapılanlar bununla sınırlı kalmadı. Bu işlemlerin takibini yapacak bürokratik bir organizasyonun tesisi yoluna da gidildi. Bahsi geçen 1830-31 tarihindeki nüfus sayımları sürecinde görev yapan memurlar, hazırladıkları defterleri İstanbul'a göndermeye başlayınca bu defterlerin işlemleri ve muhafazası ile meşgul olmak,¹⁵ buradaki kayıtlara göre vergileri hesaplamak ve nüfus değişikliklerini tespit etmekle görevli bir dairenin kurulması gerekli görüldü ve bu amaçla 1831 yılında Ceride Nezareti teşkil edildi.¹⁶

İstanbul'da kurulan bu nezaretin yanı sıra eyalet ve sancaklarda nüfus işlerine bakmak üzere defter nazırlıkları meydana getirildi. Defter nazırlıklarına memur olarak defter nazırı, mukayyid ve kâtipler tayin edildiler. Bu müessesede bünyesinde defter nazırlarının görevleri; şehirde ve şehre bağlı kasaba ve köylerde doğanları, başka yerden gelip bölgeye yerleşen kimseleri nüfus defterlerine kaydetmek; ölenler ile göç edenleri defterden silmek, bunun yanı sıra seyahat etmek isteyenlerin almak zorunda oldukları mürur tezkereleri işiyle ilgilenmekti. Bunun yanı sıra defter nazırlarının, düzenledikleri bu kayıtları üç ayda bir merkezdeki Ceride Nezareti'ne ulaştırmaları istendi; ancak bu sürenin kısa olduğu düşünülerek altı ayda bir bu defterlerin merkeze gönderilmesine karar verildi. Bu işlemlerin yürütülmesi için sancak merkezlerinde defter nazırı dairesi veya jurnalhane denilen daireler kiralandı ya da yaptırıldı.¹⁷

Bahsi geçen genel nüfus sayımı 1831 yılı ortalarında tamamlandıktan sonra sayımlar, yukarıda açıklandığı üzere nüfus yoklamaları şeklinde devam ettirildi. Bunun dışında zaman zaman ülkede genel ve bölgesel nüfus sayımları da yapıldı. Mesela 1844 yılında, orduya düzen vermek ve askere alma usulünü değiştirmek amacıyla bir nüfus sayımı yapılmaya başlandı. Ancak halkın bu harekete tereddütle yaklaşması ve çıkan şayialar üzerine nüfusu gizlemeye kalkışmaları sebebiyle söz konusu sayımlardan sağlıklı neticeler alınamadı.¹⁸ Bunun dışında 1866'da Tuna vilayetinde nüfus ve emlak sayımları da icra edilmeye başlandı.¹⁹ 1866-1873 yılları arasında Tuna vilayetinde yürütülen ve çok kapsamlı olan bu sayımlar sırasında vergilerin yanı sıra kişilerin meslekleri ile mal varlıkları da kaydedildi.²⁰

Nüfus sayımlarına yönelik çalışmalar bundan sonra da devam etti. Bu bağlamda 1874 yılında nüfus işleriyle ilgilenmek üzere Tahrir-i Nüfus Umum

15 M. Aydın, *a.g.m.*, s. 90.

16 Cevdet Küçük, "Ceride Nezâreti", *TDV. İA.*, VII, İstanbul 1993, s. 409.

17 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 45-48.

18 Fahri Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 100.

19 Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 69.

20 K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 79.

Müdürlüğü teşkil edildi.²¹ Ayrıca Şura-yı Devlet, ülkede yeni bir sayımın yapılması ve yeni bir kayıt düzeninin oluşturulması için talimat yayımladı.²² Ne var ki devletin iç ve dış sorunlarından dolayı bu girişim hemen uygulamaya geçirilemedi. Ancak ortalık yatıştıktan sonra padişahın emri üzerine nüfus sayımları için çalışmalar tekrar başlatıldı, yapılan görüşmeler neticesinde büyük ölçüde 1874 yılındaki düzenlemeye dayanan bir nizamname hazırlandı ve bu metin, 1881 yılında padişah tarafından yürürlüğe konuldu.²³

Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra nüfus sayımları için çalışmalara başlandı. Ne var ki normal bir süre içerisinde bitirilemeyen bu sayımlar 1880'li yıllar boyunca devam etti ve sayımları tamamlamak uzun zaman aldı.²⁴ Hatta merkeze yakın Edirne vilayetinde dahi 1896 yılında sayımı yapılmamış yerler vardı. Sayımla ilgili ilk sonuçlar da ancak 1893'te bir araya getirilebildi. Bu sayımları diğerlerinden ayıran önemli bir özellik de erkeklerin yanı sıra kadın, çocuk ve yaşlıların da sayımlara dâhil edilmesiydi.²⁵

Buraya kadar üzerinde durulan sayım çalışmalarının ardından Osmanlı Devleti'nde 1905-06 tarihinde tekrar nüfus sayımı icra edildi. Bu sayımların yapılmasına yol açan sebepler, hem teknik hem de siyasi nitelik taşımaktaydı. Bir defa Osmanlı idaresi, önceki sayımlardan pek memnun kalmamıştı; özellikle belli bölgelerde nüfusun eksik sayıldığı belirtilmekteydi. Sayımların siyasi sebebi ise gayrimüslim cemaatlerin kendi nüfuslarını çok göstermeye çalışmaları ve dini cemaat liderlerinin nüfus istatistikleri hususunda çekişmeye girmeleiydi. Osmanlı idaresi de böyle sorunlara son vermek üzere, eskisi gibi uzun sürmeyecek yeni sayımların yapılmasına karar verdi.²⁶

Osmanlı'nın 19. yüzyılda icra ettiği nüfus sayımlarına bakıldığı zaman son iki sayım çalışmasının diğerlerine göre daha özel bir yeri olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde 1881 yılında yayımlanan Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'ne dayanılarak yapılan bu sayımlar, Osmanlı'nın en kapsamlı sayımları olma niteliğini taşımaktaydı. Nitekim bu sayımlarda halkın nüfusu yaşa, cinsiyete, doğum yerine, mesleğe, medeni duruma ve cemaate göre ortaya konulmaktaydı.²⁷

Nüfus Sayım ve Yoklama Evrakı ve Bunların Tahlili

Osmanlı döneminde tutulan ve yukarıda izah edilen nüfus kayıtları, büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde muhafaza edilmektedir. Muhelif fon adları altında kaydedilen bu evrak grupları genel itibarıyla defterler

21 C. Behar, *a.g.m.*, s. 70.

22 K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 93.

23 F. Maden, *a.g.m.*, s. 104, 106.

24 K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 104, 105.

25 F. Maden, *a.g.m.*, s. 110.

26 K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 110, 111.

27 C. Behar, *a.g.m.*, s. 70.

Görüş

Akademik
Bakış

228

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

şeklinde düzenlenen malzemelerden oluşmaktadır. Farklı dönemlerde değişik gayelerle tutulmuş olan bu defterler ya buldukları dönemler göz önünde bulundurularak adlandırılmış (ilk dönem için Tapu Tahrir Defterleri, sonraki dönemler için Ceride Odası Defterleri, Nüfus Defterleri ve Temettuat Defterleri) ya da benzer kayıtlar yine farklı fon adları içine (Bab-ı Defteri Ceride Odası Defterleri, Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri, Nüfus Defterleri) kaydedilmiştir. Tahrir defterlerinin açıklaması yukarıda ayrı bir başlık altında yapıldığı için bu başlık altında hususi olarak 19. yüzyıla ait nüfus sayım ve yoklama kayıtlarını içeren evrak grubu ele alınacaktır.

Osmanlı Arşivi'nde nüfus kayıtlarını ihtiva eden bir defter fonu "Bab-ı Defteri Ceride Odası Defterleri" adı altında geçmekte ve kataloglarda "D.CRD.d." kısaltmasıyla gösterilmektedir.²⁸ Burada bahsi geçen "Ceride" kelimesi, defter ya da gazete anlamlarına gelmektedir. Osmanlı'da genel itibarıyla muamele ve vukuatın hülâsalarını içeren defterlere ceride defterleri denilmektedir.²⁹ Ceride Nezareti, Osmanlı Devleti'nin 1830-31 dönemine ait nüfus sayımları neticesinde ortaya çıkan nüfus defterlerini muhafaza etmek ve bu tür kayıtlarla ilgilenmek üzere teşkil edildi. 1838 yılında Maliye Nezareti kurulurken de Defterdarlık dönemine ait ceride ve mevkufat kalemleri birleştirilerek Ceride Muhasebesi oluşturuldu.³⁰ Bundan sonra 1840 yılında Maliye Nezareti'nin yapısında düzenleme yapılırken Ceride Muhasebesi de Varidat Muhasebeciliği'ne bağlandı. Ne var ki bu uygulamanın neticesi olarak Varidat Muhasebeciliği'nin işleri arttığı için yapılan bir düzenlemeyle birlikte bu iki muhasebecilik tekrar birbirinden ayrıldı.³¹

Bab-ı Defteri Ceride Odası Defterleri kataloğu dâhilinde bulunan defterler; liva, kaza ve nahiyelerin Müslim ve gayrimüslim nüfus yoklamalarını içermektedir. Arşivde 623 katalog numarasıyla ifade edilen bu defter grubunun analitik envanteri de yapılmıştır. Bu fon dâhilindeki defterler genel itibarıyla Hicri 1250 yılından biraz önceki ve sonraki tarihlere ait kayıtları içermektedir. Defter sayısı ile ilgili olarak rehberde 952 adet defter ifadesi kullanılsa da dikkatli bir hesap yapıldığı zaman bu sayının değiştiği (953 adet) ortaya çıkmaktadır.

Nüfus kayıtlarını içeren diğer bir defter fonu "Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri" adıyla ifade edilmekte ve "ML.CRD.d." kısaltmasıyla gösterilmektedir. Maliye Nezareti defterleri tasnif edilirken Tanzimat'tan önceki teşkilat göz önünde bulundurularak bu defterler, kendi isimlerini taşıyan bir ka-

28 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 164.

29 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul 1983, s. 281.

30 C. Küçük, *a.g.m.*, s. 409, 410.

31 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993, s. 112, 113.

Gazi

Akademik
Bakış

229

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

taloğa dâhil edilmişlerdir. Bu katalogdaki defterlerde Müslim ve gayrimüslim ahalinin nüfus yoklamaları, askerlere ait yoklamalar, cizye tahsili için tahriri yapılan reayanın cizye sınıfları, devlet hizmetinde bulunan kişilerin isimleri; cemaat, aşiret, kabile ve muhacir iskânına dair kayıtlar; din hizmetinde görevli kişilerin isim ve eşkâlleri, meslek gruplarına ve çalışanlara dair kayıtlar, atanan ve azledilen memurların isimleri, ihtiyaç sahibi ahalinin isimleri ile tımar yoklamaları mevcuttur. Bu sayılan bilgiler açıklanırken vilayet, kaza, nahiyeye, köy ve kasaba isimleri verilmektedir. Arşiv rehberinde açıklandığı üzere Osmanlı Arşivi'nde 522 katalog numarasıyla ifade edilen bu fona ait analitik envanteri yapılmış olan yaklaşık 2.100 adet defter mevcuttur. Defterlerin tarih aralığı ise 1830'lar ile 1910'lar arasında bulunmaktadır. Rehberde, katalogda ve bilgisayar ortamında bu defterlerin sayıları ve tarih aralıkları hakkında daha önceki defterlerde açıklandığı üzere ufak farklar olabilmektedir. Bunlar, hesap sırasında gözden kaçan hususlar olarak değerlendirilebilir.³²

Muhtelif zamanlarda yapılan nüfus sayım ve yoklama kayıtlarının muhafaza edildiği önemli bir evrak grubu ise "Nüfus Defterleri" olarak adlandırılan ve "NFS.d." kısaltması ile verilen defter fonudur. Osmanlı dönemindeki nüfus sayım ve yoklama işlemlerine ait kayıtları içeren bu defter grubunun analitik envanteri yapılan kısmı, dijital çekimleri de yapılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu defterlerin sayısı hakkında arşiv rehberinde 1.173 adet olduğu bilgisi verilse de bu defterlerin sayısı daha fazladır ve ifade edilen bu rakamın çok üstünde defterlerin görüntüsü, belirtildiği üzere bilgisayar ortamına da aktarılmıştır.

Bu temel nüfus sayım ve yoklama defterlerinin dışında yine Osmanlı Arşivi bünyesinde çeşitli kataloglarda bulunan defter gruplarında da nüfus sayımlarına ait bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi, temelde Maliye Nezareti'ne ait verileri içeren ve "Maliyeden Müdevver Defterler" olarak adlandırılan, ayrıca "MAD.d." şeklinde kısaltılan defter grubudur. Bu fon, Maliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında yığın halinde devralınan 26.000'e yakın defter tasnifini içermektedir. Söz konusu defterler, Maliye'nin çeşitli bürolarına ait birçok farklı konuya ait kayıtları ihtiva etmektedir. Analitik envanteri yapılmış olan bu defterler, Osmanlı Arşivi'nde 122-146 katalog numaraları içerisinde gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden sonuna kadar olan birçok kaydı içeren bu defterler devletin ilk dönemlerinden sonuna kadar olan yılları kapsamaktadır. Arşiv rehberi ile katalog ve bilgisayar ortamında ufak farklar olsa da son defter numarası 23.000'in biraz üzerinde bir numara olarak belirtilmektedir.

Muhtelif konuların yanı sıra nüfus kayıtlarını da içeren bir diğer defter grubu, "Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri" olarak bilinen ve kısaca "KK.d." olarak

³² Defterlerin tarih ve sayı bilgileri hakkında birbirine muhalif kayıtlar olması sebebiyle bu makalede ortalama verileri ortaya koymak daha uygun görüldü.

ifade edilen defter fonudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Başvekâlet Arşivi'ne girerek burada görev yapmaya başlayan Kamil Kepeci'nin başkanlığı altındaki bir heyet tarafından düzenlenen bu tasnif, çoğu Maliye kalemlerine ait olan defterlerden oluşmaktaysa da fonun içerisinde nüfus defterleri de bulunmaktadır. Arşivde 986 katalog numarasıyla gösterilen ve konu başlıklarına göre tasnifi verilen bu defter grubuyla ilgili arşiv rehberiyle katalogda verilen bilgiler yine farklılık göstermektedir ancak bu defterlerin 15. yüzyılın ikinci yarısından başlanarak 20. yüzyıla kadar olan kayıtları kapsadığı ve sayısının da aşağı yukarı 7.000 civarında olduğu görülmektedir.³³

İzah edilen bu arşiv fonları içerisinde bulunan defterlerdeki nüfus kayıtları, muhtevasına ve hazırlayan memurun yaklaşımına göre farklı şekillerde tezahür etmektedir. Böyle olmakla birlikte yine de söz konusu defterlerde nüfusun yazımı konusunda takip edilen sıranın genel itibarıyla standart bir şekli takip ettiği görülür. Şöyle ki defterlerde yerleşim birimleri açıklanırken öncelikle kaza, onun altında mahalle³⁴ ya da köy isimleri verilir.³⁵

Nüfusa dair defterlerdeki veriler kaydedilirken tercih edilen yazı türleri de farklılıklar göstermektedir. Bazı defterlerde rik'a yazısı kullanılırken³⁶ bazılarında ise özellikle ahaliye ait bilgileri münferit olarak değil de toplu olarak izah eden defterlerde siyakat yazısı tercih edilirdi.³⁷

Defterlerin gayesine ve yapısına göre içerikte de bazı değişiklikler meydana gelirdi. Bazı defterlerde, bir bölgedeki nüfus hakkında toplu veriler ortaya konulmak istendiği için buralardaki hane ve şahıs bilgileri, isimler tek tek belirtilmeden sayısal olarak toplu şekilde açıklanır ve bu kayıtların sonunda ise genel bir toplam verilir.³⁸ Bu tür defterlerde yerine göre gayrimüslim ahalinin Ermeni, Rum ve Yahudi oldukları da açıklanır ve yine bu kesimlerin haneleri, nüfusları ve ödeyecekleri cizye miktarları toplu olarak ortaya konulurdu.³⁹

Nüfus defterlerinin başında o defterin ait olduğu yer ve tarih ile defterin hangi amaçla (doğum, ölüm, gelen, giden, ahalinin mezhebi gibi) hazırlandığı gibi temel bilgiler verilir.⁴⁰ Bunun yanı sıra bazı defterlerde, sayımı yapılan ahalinin Müslüman⁴¹ ya da gayrimüslim/reaya olduğu belirtilerek söz konusu defterlerin belli bir dini gruba ait halkı kapsadığı ifade edilirdi. Yani farklı dine mensup insanlar için ayrı defterler tutulabilirdi. Böyle defterlerde gayrimüs-

33 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, sayfa numaralarına bakınız: *D.CRD.d.* için s. 164; *ML.CRD.d.* için s. 249, 250; *NFS.d.* için s. 252, 253; *MAD.d.* için s. 266-272; *KK.d.* için s. 263-266.

34 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39980; no: 39994. *BOA, ML.CRD.*, no: 1007. *BOA, KK.d.*, no: 6431; no: 6461.

35 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39984; no: 39991. *BOA, ML.CRD.*, no: 1. *BOA, KK.d.*, no: 6431.

36 Bazı örnekler: *BOA, D.CRD.d.*, no: 39984; no: 39990. *BOA, ML.CRD.d.*, no: 1.

37 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39980; no: 39994.

38 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39980; no: 39994; no: 40418; no: 40455.

39 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39991.

40 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39984; no: 40490; no: 40422. *BOA, ML.CRD.*, no: 1; no: 582; no: 1162.

41 *BOA, D.CRD.d.*, no: 40478. *BOA, MAD.d.*, no: 21491. *BOA, KK.d.*, no: 6431; no: 6461.

Gazi

Akademik
Bakış

231

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

limleri ifade etmek için zimmi/reaya şeklinde ortak bir sıfat tercih edilebildiği gibi,⁴² Yahudi⁴³ ve Hristiyan biçiminde daha spesifik ibareler de kullanılabilir-di.⁴⁴ Gayrimüslimlere ayrılan bölümlerde, ilgili halkın ödeyeceği cizye miktarları da genelde cizye oranına göre açıklanırdı. Cizye oranı, daha önce de izah edildiği üzere gayrimüslim halkın ödeyeceği miktara göre âla, evsat ve edna olarak değişirdi. Bu ibareler, defterlerde kısaltma işaretleriyle de olsa gösterilirdi.⁴⁵

Bazı nüfus defterlerinde ilk sayfada yer ve tarih bilgisi verilmekle birlikte halkın din ve mezhebine dair açıklama yapılmaz⁴⁶ ya da hem Müslüman hem de gayrimüslimlere ait defter olduğu belirtilirdi. Söz konusu bölgede Müslüman ve gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerleşim birimleri ayrı ayrı belirtilmek suretiyle tek defter içerisine kaydedilirdi. Bir idari birime bağlı olarak hem Müslüman hem de gayrimüslim yerler mevcut ise böyle defterlerde icabına göre yerleşim bölgelerinin isimleri açıklanırken ismin başında mahalle veya köyün hangi millete ait olduğu da ifade edilirdi.⁴⁷

Bu temel açıklamaların dışında, nüfus defterlerinin baş kısmında giriş mahiyetindeki genel açıklama yapılırken o defterin türü de belirtilirdi. Bu bağlamda ilgili defterin nüfus yoklama,⁴⁸ vukuat⁴⁹ ya da jurnal defteri olduğu biçiminde ifadeler kullanılırdı.⁵⁰

Giriş yazısı bitirildikten sonra artık nüfus verileri ortaya konulurken sayı-mı yapılan köy ya da mahallede bulunan kişilerin adları, fiziki özellikleri ve yaş-ları verilirdi.⁵¹ Bazı defterlerde bu bilgilerin uygun bir tarafına çoğunlukla yatay/eğri bir şekilde, kişinin nereden geldiği ve ne durumda olduğu gibi bilgiler kısaca belirtilir;⁵² bazı defterlerde ise kişilerin oğulları ve kardeşleri de belirtilirdi.⁵³

Nüfus defterlerinde şahısların isimleri ile yaşlarının yanına genelde eğri bir yazıyla “tevellüd”⁵⁴ ya da “helak” ifadeleri kullanılarak mevcut durumları ya-

42 BOA, D.CRD.d., no: 39984; no: 39990. BOA, ML.CRD.d., no: 582; no: 1162; no: 1341. BOA, KK.d., no: 6368.

43 BOA, ML.CRD, no: 1417.

44 BOA, ML.CRD, no: 1801; no: 1841.

45 BOA, D.CRD.d., no: 39984. BOA, ML.CRD.d., no: 582; no: 1417; no: 1341; no: 1162; no: 1521; no: 1801.

46 BOA, D.CRD.d., no: 40411. BOA, MAD.d., no: 20533. BOA, KK.d., no: 6462.

47 BOA, D.CRD.d., no: 40424. BOA, ML.CRD.d., no: 1; no: 1280.

48 BOA, D.CRD.d., no: 40410; no: 40411; no: 40478. BOA, ML.CRD.d., no: 1280. BOA, KK.d., no: 6461.

49 BOA, KK.d., no: 6431.

50 BOA, D.CRD.d., no: 40491.

51 BOA, D.CRD.d., no: 39990; no: 40411; no: 40422. BOA, ML.CRD.d., no: 1007; no: 1341; no: 1841. BOA, NFS.d., no: 36; no: 41; no: 607. BOA, KK.d., no: 6461; no: 6462.

52 BOA, D.CRD.d., no: 40420; no: 40475. BOA, ML.CRD.d., no: 1696; BOA, NFS.d., no: 1653; BOA, KK.d., no: 6431.

53 BOA, D.CRD.d., no: 40422; no: 40491. BOA, MAD.d., no: 21460. BOA, NFS.d., no: 1032. BOA, KK.d., no: 6462.

54 BOA, D.CRD.d., no: 39984; no: 40422; no: 40478. BOA, ML.CRD.d., no: 1341; no: 1841. BOA,

Gör

Akademik
Bakış

232

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

zılırdı.⁵⁵ Bu tür ifadeler için, yerine göre farklı kelimeler tercih edilirdi; şöyle ki helak yerine “müteveffa”⁵⁶ ya da “fevt” kelimesi de kullanılırdı.⁵⁷ Bir yerleşim biriminde, ele alınan dönem zarfında halkın durumuyla ilgili herhangi bir değişiklik meydana gelmemişse “vukuat/vukuatı olmadığı”,⁵⁸ “vukuatı yoktur”,⁵⁹ “bir şey vukuu/vukuatı yoktur” şeklinde ibareler ile vaziyet açıklanırdı;⁶⁰ vukuatın olmaması durumu defterde art arda gelirse tekrar açıklama yapmak yerine kısaca “bu/bunun dahi” ifadesi kullanılırdı.⁶¹

Defterlerin genel yapısı yukarıda izah edildiği biçimde olmakla birlikte bazı defterlerde çok daha detaylı bilgiler de verilirdi. Bu durum, sayım ve yoklama usulünün aslında söz konusu defteri hazırlayan kişinin yaklaşımına göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Mesela bir defterde kâtip, kaza dâhilindeki kişiler hakkında bilgi verirken bu kişilerin ne zaman nerede bulduklarını ve hali hazırda ne yapmakta olduklarını uzun uzadıya kaydetmekte ve bu kayıtlar bittikten sonra da gün ay yıl şeklinde tarihler koymaktaydı.⁶²

Nüfus kayıtlarını içeren “NFS.d.” fonuna ait defterlerde ise diğer nüfus kayıt defterlerinden farklı olarak defterin ait olduğu yer ile sayımı yapılan halkın din ve mezhep bilgileri (bazen sayımın tarihi) defterlerin kapak kısmında açıklanırdı.⁶³ Yerine göre defterin içinde fihrist de kullanılır;⁶⁴ bazı defterlerde ise hem kapak sayfasında hem de içerideki başlangıç sayfasında sayımın yapıldığı yer ile diğer bilgiler verilirdi.⁶⁵

Köy ve mahalle nüfusunun dışında, hususi olarak medreselerde bulunan öğrencileri gösteren defterler de mevcuttu. Böyle defterlerde medrese ismi verilirken medresenin bulunduğu yer de ifade edilir; öğrencilerin nereli oldukları, fiziki özellikleri ve yaşları açıklanırdı.⁶⁶ Öğrenciler hakkında detaylı bilgiler veren bu tür defterler, nüfusu açıklamanın yanı sıra nerede hangi mekteplerin bulunduğu hakkında malumat içermesi açısından, aynı zamanda müessesesi tarihi araştırmalarına da katkı sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır.⁶⁷

KK.d., no: 6368.

55 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39984.

56 *BOA, D.CRD.d.*, no: 40424. *BOA, KK.d.*, no: 6431.

57 *BOA, D.CRD.d.*, no: 40490. *BOA, ML.CRD.d.*, no: 1280; no: 1801; no: 1841. *BOA, NFS.d.*, no: 1032.

58 *BOA, MAD.d.*, no: 21491. *BOA, KK.d.*, no: 6372.

59 *BOA, KK.d.*, no: 6431.

60 *BOA, KK.d.*, no: 6461.

61 *BOA, KK.d.*, no: 6372; no: 6461.

62 *BOA, D.CRD.d.*, no: 40410. *BOA, ML.CRD.d.*, no: 1341; no: 1280. *BOA, KK.d.*, no: 6572.

63 *BOA, NFS.d.*, no: 20; no: 41; no: 607; no: 1032; no: 1068; no: 1653.

64 *BOA, NFS.d.*, no: 36.

65 *BOA, NFS.d.*, no: 607; no: 1653; no: 4832.

66 *BOA, NFS.d.*, no: 59.

67 Ertan Gökmen, “Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri”, *Tarih İncelemeleri Defteri*, XXVII/2, Aralık 2012, s. 386-399.

Gazi

Akademik
Bakış

233

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Bütün açıklamaların ve nüfus bilgilerinin tamamlanmasının ardından defterin sonunda, ilgili defter hakkında bilgi veren genel bir açıklama yapıldı, bunun da altına sayımlardan sorumlu olan kişi veya kişiler imza atar veya mühür basarlardı.⁶⁸ Ancak bu uygulama genel bir kaide değildi. Nitekim bazı defterlerde, sonuç açıklaması yapılmadan yetkili kişinin mührü basılırdı.⁶⁹

Osmanlı döneminde yerleşim birimlerinin etnik, sosyal ve ekonomik durumları hakkında önemli bilgiler içeren bu defterler, günümüzde birçok kitaba konu olmaktadır. Özellikle NFS.d. fonundaki defterler, bu yönüyle çok başvurulan kaynaklardır. Nüfus defterlerine dayanan böyle literatür çalışmalarında öncelikle Osmanlı dönemine ait nüfus kayıtları ile söz konusu yerin tarihi hakkında genel bir açıklama yapılmakta, daha sonra esere kaynaklık eden defter ya da defterlerde mevcut olan veriler, tablolar veya listeler halinde düzenlenerek verilmektedir. Bu esnada, nüfus defterlerinde yazılı olduğu şekilde köy ve mahalle isimleri, haneler, şahısların isimleri ve yaşları ile yerine göre doğum ve ölüm tarihleri, meslek bilgileri ile kardeşlerinin adları ve benzeri bilgiler aktarılmaktadır.⁷⁰

Osmanlı Döneminde Temettuat Sayımları ve Kayıtları

Temettu kelimesi, sözlükte kar etmek ve fayda sağlamak anlamlarına gelmektedir.⁷¹ Bu kelimeden yola çıkılarak uygulamaya konulan temettu vergisi ise herkesin kazancıyla orantılı olarak devlete ödediği vergiye denilmektedir. Başka bir deyişle tüccar ve esnafın yıllık kazançlarının tahmin edilmesi yoluyla binde ya da yüzde hesabıyla belirlenen vergidir.⁷²

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte iltizam usulünün kaldırılması ve halktan çeşitli adlar altında alınan vergilerin yerine herkesin geliri oranında tek bir vergi tahsil edilmesi yoluna gidildi. Bu yeni usuldeki vergileri toplamak üzere doğrudan merkeze bağlı muhassıl-ı emval adlı görevliler tayin edildi.⁷³ Yeni kararların sağlıklı bir şekilde uygulanmasını temin etmek üzere söz konusu muhassıllara, ayrıca 1840 tarihinde görev yetkilerini belirten talimat verildi. Yeni vergi düzenine göre halkın vergi ödeme gücünü görmek amacıyla ülkedeki emlak, arazi, hayvan varlığı ve ticaret gelirlerinin tes-

68 Bazı örnekler şunlardır: *BOA, D.CRD.d.*, no: 39990; 40420. *BOA, ML.CRD*, no: 582. *BOA, MAD.d.*, no: 21491. *BOA, KK.d.*, no: 6372.

69 *BOA, D.CRD.d.*, no: 39984; no: 40478. *BOA, ML.CRD*, no: 1.

70 Bu konuda yapılan bazı çalışmalar için bakınız: Ayhan Yüksel, *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013. Zübeyde Güneş Yağcı - Serdar Genç, *H.1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir 2013. Sabri Bacacı - İrfan Dağdelen - Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri 1834*, Ünyeliler Derneği, İstanbul 2011. Hacı Haldun Şahin, *Çorum Nüfus Defterleri (1837-1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2012.

71 Şemsetdin Sami, *Kâmus-ı Türki*, I-II, Çağrı Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2001, s. 437.

72 Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İkinci kısım, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1330, s. 163.

73 Yücel Özkaya - Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDV. İA.*, XXXI, İstanbul 2006, s. 19.

pit edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla tahsil işini yürütecek muhassılların temel görevleri arasında, bu sayımların yapılması da bulunuyordu. Böyle geniş çaplı faaliyetlerin yürütülmesi yoğun çalışmaları gerektiriyordu ve hal böyle olunca, işlerinde muhassıllara yardımcı olmak üzere taşrada mahalli meclislerin kurulmasına karar verildi ve akabinde bu meclisler taşrada kurulmaya başlandı.⁷⁴

Alınan kararlar doğrultusunda harekete geçildi. 1840/1256 yılında söz konusu meclisler aracılığıyla taşrada vergi mükellefi olan şahısların ödeyecekleri vergi miktarları tespit edilerek defterlere kaydedilmeye başlandı. Yerel düzeyde işlemleri yapıldıktan sonra İstanbul'a ulaşan bu defterler, merkezi hazinede incelendikten sonra Babıâli'ye iletildi ve akabinde Meclis-i Vâlâ'da onaylandıktan sonra padişahın da onayı alınarak tekrar ilgili oldukları eyaletlere gönderildi.⁷⁵ 1840/1256 yılına ait sayımlardan muhassıllar sorumlu oldukları için bu tarihe ait temettuat defterlerinin son sayfasında genel itibariyle muhassıllığın mührü, bunun yanı sıra müftü, mal ve emlak kâtipleri ile meclis azalarının mühürleri ve bazı defterlerde de naibin mührü bulunuyordu.⁷⁶

Ne var ki muhassıllık uygulamasından istenilen netice alınamayıp devletin gelirlerinde düşüş yaşanınca bu kurum kaldırıldı. Ancak düzenleme yapma ihtiyacı devam ediyordu. Öyle ki bu ilk girişimden bir süre sonra 1845/1261 yılında yeni mali düzenlemeler yapılması gerekli görüldü ve bu bağlamda yapılacak işleri tespit etmek maksadıyla eyaletlerin ileri gelenleri ve kocabaşılar İstanbul'a çağrılarak ülkede ne yapılması gerektiği hususunda bu kişilerin görüşleri alındı, bu çalışmaların akabinde ülkede yeni bir emlak ve temettü sayımı yapılmasına karar verildi. Yapılacak yeni sayımlardan sorumlu olan kesimler ile sayım defterlerini düzenleme hususunda da bazı değişiklikler yapıldı. Yeni sayımlardan sorumlu olan kişiler, Müslüman mahalle ve köylerinde muhtar ve imamlar, gayrimüslim mahalle ve köylerinde ise kocabaşılar ile papazlardı.⁷⁷

Temettuat Defterleri ve Bu Defterlerin Tahlili

Osmanlı Devleti'nde 1840 ile 1845 yıllarında iki dönem halinde yapılan ve yukarıda genel hatlarıyla izah edilen temettuat sayımları neticesinde tutulan defterler, Temettuat Defterleri başlığı altında günümüzde araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Bu defterlerin dâhil oldukları Maliye Nezareti'ne bağlı Varidat Muhasebesi, Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarını tespit etmek ve hazineye gelir olarak girmesi gereken kısımları mükelleflere dağıtmak ve tahsil etmek işiyle görevliydi. Bu dairenin idaresi altında tutulan temettuat defterle-

74 Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. 25, 31, 60-63.

75 A. Vefik, *a.g.e.*, s. 59.

76 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve Siyasi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, LIX/225, Ankara 1995, s. 397; M. S. Kütükoğlu, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Tavus Kazası*, Elif Kitabevi Milenyum Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 4.

77 M. S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 4.

Gazi

Akademik
Bakış

235

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

rinde kazalar ile köyler, haneler temelinde ele alınır. Bu temelden yola çıkılarak söz konusu yerlerde meskûn bulunan şahısların mal varlığı, emlakı, arazisi, hayvanları ve ürünleri hakkındaki bilgiler kayda geçirilirdi.

Sonradan bu defterlerin tasnifi ve kataloglarının hazırlanması esnasında, sayımların yapıldığı tarihlere göre ülkenin idari taksimatı esas alındı. Defterler, alfabetik sıra gözetilerek eyaletlere göre ayrılırken, her eyalet de kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrıldı. Osmanlı Arşivi'nde "Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri" adıyla anılan bu defter fonu "ML.VRD. TMT.d." şeklinde kısaltılarak ifade edildi. Arşivin 508-516 arası katalog numaraları ile gösterilen bu defterler, dönem itibarıyla daha ziyade 1844-45/1260-61 yıllarına aittir. Arşiv rehberinde bu defterlerin sayısının 17.747 olduğu belirtilmekle birlikte 516 numaralı katalogdaki son defter numarası biraz daha yüksektir. Bunun dışında bazı mükerrer numaralı defterler de mevcuttur. Neticede bu defterlerin sayısının 17.000-20.000 adet arasında olduğunu söylenebilir.⁷⁸

Temettuat defterleri arasında 1840 yılına ait olanların sayısı azdır. Belirtilen iki döneme ait temettuat defterlerinin büyük bölümü taşradan merkeze gönderilen nüshaları içerirken, bazı hacimli defterler ise merkezde orijinal nüshaların temize çekilmesiyle oluşturulmuştur.⁷⁹

Temettuat defterleri, günümüzde birçok akademik çalışmaya ve yerel idarelerin yayınlarına konu olmaktadır. Özellikle son yıllarda bu defterlere dayanılarak pek çok tez çalışması yapılmaktadır. Bu tür çalışmalarda, genel itibarıyla ele alınan bölge hakkında kısa bir açıklama yapılmakta, defterdeki bilgiler sınıflandırılarak listeler halinde ortaya konulmakta ve yerleşim birimlerindeki kişilerin meslekleri, unvanları, çeşitli vesilelerle elde ettikleri gelirler ile sair bilgiler açıklanmaktadır.⁸⁰

Osmanlı'da iki dönemde hazırlanan temettuat defterlerinin içeriğine bakıldığı zaman şekil ve muhteva açısından şu temel özellikler göze çarpmaktadır.

Birinci döneme ait olan 1840/1256 tarihli temettuat defterleri muhasılların idaresi altında hazırlandı. Defterlerde başta hane ve numara, onların

78 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 247, 248.

79 Tefvik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.76.

80 Bu özellikleri taşıyan bazı temettuat tezleri şunlardır: Abdulkadir Atar, *Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre Tavşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ayhan Yalçın, *Temettuat Defterlerine Göre Silifke*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nazım Karagedik, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Alanya (Temettuat Defterlerine Göre)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İdris Tuna, *Temettuat Defterlerine Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1844)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

görsel

altına ise rakamlar yazılırdı. Şahıslar kaydedilirken isimleri belirtilir, ayrıca fiziki özellikleri de izah edilirdi.⁸¹ İkinci döneme ait 1845/1261 tarihli sayımlar esnasında tutulan defterlerin baş kısmında söz konusu defterin nereye (eyalet, sancak, köy, mahalle) ait olduğu ve bazen defteri düzenleyenin ismi açıklanırdı. Defterde vergi mükellefinin hane numarası, isim ve şöhreti ile gayrimüslim ahalinin mükellef oldukları cizye dilimi, vergi mükellefinin mesleği ve geçmiş sene ödediği vergi miktarı yazılır ve bundan sonra ilgili şahsın isminin altına mal varlıkları, 1844/1260 yılı gerçek geliriyle 1845/1261 yılı tahmini geliri kaydedilirdi. Bu defterlerde ayrıca vergi mükellefinin sahip olduğu arazi, söz konusu arazilerin kullanım durumu ile ekili ürünler hakkında bilgiler, mükellefin hayvan varlığı, hizmet gelirleri, kira gelirleri, nakit varlığı ve mesleği de açıklanırdı. Bunun yanı sıra mal varlığı olmayan şahısların da durumları izah edilirdi. Tüm kayıtlar tamamlandıktan sonra ilgili köy ve mahallenin toplam temettu ile vergi miktarı verilirdi.⁸²

Muhassılların sorumluluğu altında bulunan 1840/1256 yılı temettuat defterlerinin son sayfasında genel itibarıyla muhassıllığın yanı sıra müftü, mal ve emval kâtipleri ile meclis azalarının mühürleri; bazı defterlerde ise naibin mührü bulunurken,⁸³ 1845/1261 yılında yapılan sayımlara ait defterlerde ise Müslüman mahalle ve köyleri için muhtar ve imamların,⁸⁴ gayrimüslim mahalle ve köyleri için ise kendi mahalli idarecilerinin (kocabaşılar ile papazlar) isim ve mühürleri,⁸⁵ bazı gayrimüslim defterlerinde ise muhbirlerin isim, mühür ya da parmak izleri bulunurdu.⁸⁶

Defterlerde yapılan bu açıklamalar, ilgili dönemde ele alınan yerleşim biriminde halkın meşgul oldukları çalışma alanlarını, iş kollarını ve ele alınan bölgenin sosyal ve ekonomik vaziyetini ve gelişmişlik derecesini göstermesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bunun dışında söz konusu defterler, her ne kadar vergi mükelleflerini veya vergiden muaf kesimleri belirtse de dönemin nüfus miktarı ve yapısı ile ilgili bazı fikirler edinilmesine katkıda bulunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin uzun ömrü boyunca bünyesinde varlığını sürdüren ahalinin nüfus miktarı, bu nüfusun etnik kökene ve dine göre dağılımı ile kültürel ve ekonomik özellikleri merak konusu oldu ve bu yönüyle de birçok çalışmada

81 M. S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 398, 399.

82 T. Güran, *a.g.m.*, s. 77, 78. Ahmed Akgündüz - Said Öztürk, *Yozgat Temettuat Defterleri*, I, Yimpaş Holding, Mayıs 2000, s. 45-49.

83 M. S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 397; M. S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 4.

84 *BOA, ML.VRD.TMT.d.*, no: 6455; no: 6521; no: 7628; no: 7982; no: 8230; no: 8710; no: 8938; no: 9429; no: 9760.

85 M. S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 398.

86 *BOA, ML.VRD.TMT.d.*, no: 10784; no: 10987; no: 11228; no: 11236; no: 11470; no: 11645.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

incelendi. Bu merakı gidermek üzere başvurulmuş kaynakların başında, Osmanlı döneminde halkın mali ve askeri durumunu ölçmek amacıyla hazırlanmış olan ve belli başlı bazı kurumlarda hâlâ mevcut bulunan çeşitli defter grupları gelmektedir.

Günümüzde Osmanlı dönemi nüfus kayıtlarını barındıran önemli bir kurum, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Bu arşivde, nüfus kayıtları tek katalog ve fon numarasıyla değil, dönemine ve muhtevasına göre farklı katalog ve fon adları altında araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Bu malzemeler arasında Osmanlı'nın ilk dönemlerine ait olan tahrir defterleri hususi bir bölümü oluştururken, özellikle 19. yüzyıl nüfus sayım ve yoklamalarını içeren defterler birkaç farklı başlık altında (D.CRD.d., ML.CRD.d., NFS.d.) katalog içerisine dahil edilmiştir. Tanzimat'ın ilk yıllarında uygulamaya konulan vergi sistemine göre halkın mal varlığını tespit amacıyla düzenlenen defterler de (Temettuat Defterleri) kendi başına farklı bir fon haline getirilmiştir. Bunun yanı sıra esasen nüfus defteri olmayan defter grupları (MAD.d., KK.d.) içinde de nüfus kayıtları bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi dışındaki bazı kurumlarda da yine nüfusla ilgili verilere ulaşmak mümkündür.

Osmanlı dönemine ait nüfus kayıtlarını içeren defterler, muhtevaları ve şekil özellikleri itibariyle bazı farklılıklar arz ederler. Bunlar ayrıntılı nüfus ve yoklama kayıtlarını içeren defterler olduğu gibi, halkın nüfusuna ve mali imkânlarına ait toplu verileri ortaya koymak üzere hazırlanan ve genel itibariyle siyakat yazısıyla kaydedilen defterler de bulunur.

Bu defterlerden yola çıkarak araştırmacılar, Osmanlı döneminde bir yerleşim biriminin sosyal, etnik, dini, ekonomik yapısı hakkında önemli verilere ulaşma imkânı bulabilirler. Bu verileri kullanarak değerlendirme yaparak ve çoğunlukla tablolar halinde düzenledikleri verileri kitap, makale ve tez haline getirerek insanların istifadesine sunabilirler. Bu tür çalışmalarda yapılan açıklamalar neticesinde, ele alınan bir bölgeyle ilgili yer isimlerine ulaşmak mümkün olur. Bu sayede günümüzdeki bir şehir, köy ve mahallenin eski isimleri gün yüzüne çıkar. Ayrıca ilgili yerdeki insanların isimleri, lakapları, nesebi, iş alanları, mal varlıkları ile vergiye tâbi gelirleri; dini ve etnik kimlikleri görülür ve böylece ayrıntılı bir şehir ve insan niteliği ortaya konulur.

Kaynaklar **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

Bab-ı Defteri Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d.), no: 39980, no: 39984, no: 39990, no: 39991, no: 39994, no: 40410, no: 40411, no: 40418, no: 40420, no: 40422, no: 40424, no: 40455, no: 40475, no: 40478, no: 40490, no: 40491.

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.), no: 6368, no: 6372, no: 6431, no: 6461, no: 6462, no: 6572.

Güneş

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), no: 20533, no: 21460, no: 21491.
Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri (ML.CRD.d.), no: 1, no: 582, no: 1007, no: 1162, no: 1280, no: 1341, no: 1417, no: 1521, no: 1696, no: 1801, no: 1841.
Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.), no: 6455, no: 6521, no: 7628, no: 7982, no: 8230, no: 8710, no: 8938, no: 9429, no: 9760, no: 10784, no: 10987, no: 11228, no: 11236, no: 11470, no: 11645
Nüfus Defterleri (NFS.d.), no: 20, no: 36, no: 41, no: 59, no: 607, no: 1032, no: 1068, no: 1653, no: 4832.

Kitap ve Makaleler

ABDURRAHMAN VEFİK, *Tekâlif Kavaidi*, İkinci Kısım, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1330.

AHMED LÜTFİ, *Tarih-i Ahmed Lütfi*, III, Matabaa-i Âmire, 1292.

AKGÜNDÜZ, Ahmed - Said Öztürk, *Yozgat Temettuat Defterleri*, I, Yimpaş Holding, Mayıs 2000.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993.

ATAR, Abdulkadir, *Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre Tavşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 81-106.

BACACI, Sabri - İrfan Dağdelen - Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri 1834*, Ünyeliler Derneği, İstanbul 2011.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Hazırlayan Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Basımevi, Ankara 2010.

BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 61-72.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

DOĞRU, Halime, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş Ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/2, Eskişehir 1989, s. 233-285.

EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 2002.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2011.

gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

GÖKMEN, Ertan, "Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri", *Tarih İncelemeleri Defteri*, XXVII/2, Aralık 2012, s. 381-401.

GÜNEŞ, Ahmet, "Osmanlı Tahrir Defterleri ve Bunların Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 150, Haziran 2004, s. 165-184.

GÜRAN, Tevfik, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 73-94.

KARAGEDİK, Nazım, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Alanya (Temettuat Defterlerine Göre)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1843.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

KÜÇÜK, Cevdet, "Ceride Nezâreti", *TDV. İA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, VII, İstanbul 1993, s. 409-410.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve Siyasi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, LIX/225, Ankara 1995, s. 395-412+6.

XIX. Yüzyıl Ortalarında Tavas Kazası, Elif Kitabevi Milenyum Yayıncılık, İstanbul 2007.

MADEN, Fahri, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 99-127.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir", *TDV. İA.*, IXL, İstanbul 2010, s. 425-429.

ÖZKAYA, Yücel - Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDV. İA.*, XXXI, İstanbul 2006, s. 18-20.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul 1983.

ŞAHİN, Hacı Haldun, *Çorum Nüfus Defterleri (1837-1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2012.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmus-ı Türki*, I-II, Çağrı Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2001.

TUNA, İdris, *Temettuat Defterlerine Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1844)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YAĞCI, Zübeyde Güneş - Serdar Genç, *H.1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir 2013.

YALÇIN, Ayhan, *Temettuat Defterlerine Göre Silifke*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YÜKSEL, Ayhan, *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

görsel